

---Name of Journal-----

Vol(issue), PP.

.atu.ac.ir

DOI:

Original Research / Review / ...

Received:

Accepted:

ISSN:

eISSN:

A Study of the Technical and Aesthetic Dimensions of Khomeyn Carpets

Mohammad Afrough *

Associate Professor, Arak University, Arak, Iran.

Abstract (Times New Roman font, 12- with 150-250 words)

This research, which investigates and analyzes the Khomein carpet, is the result of a field activity that does not have a theoretical or library aspect. khomein is one of the southern regions of the central province and due to its proximity to Arak, Kashan, Golpayegan, Khansar and Aligoudarz, it is one of the most important carpet weaving hubs of Iran from the past to the present. with the presence of Lilian and Reyhan - two old centers of carpet weaving - in this area, this place has a double importance; although, despite its long history, compared to other areas of carpet production in Central Province, it has had less time to be introduced. therefore, the main question of the research is, what are the technical and aesthetic characteristics of khomin carpet? also, the purpose of this research is to study, identify, introduce and analyze the technical and aesthetic dimensions of the carpet of this region. some of the findings of the research include the following: carpet production has greatly decreased compared to the past. Raj shomar of carpets(number of knots in 5.6 cm) in the past is between 20 and 25 and today it is between 30 and 35. today, in addition to carpet weaving, tableau weaving, embossed rugs and gebe are also woven. the largest dimensions include the tabletop (kharak), a cubit and

* Corresponding Author: m-afrough@araku.ac.ir

a half, two cubits, six and nine meters. in the past, designs were more diverse and along with urban designs, rural and nomadic designs such as Lilian and Bandreyhan were also woven. But today, only all kinds of Lachakh and Toranj and Shah Abbasi designs are woven in Arak, Kashan, Isfahan (Golpaygan) and Qom. this research is of field and qualitative research type, descriptive-analytical research method and field data collection method.

Keyword: khomeyn, carpet, design, color, cognitive, technique, aesthetic.

پژوهشی در ابعاد فن شناختی و زیبایی شناختی قالی خمین

محمد افروغ * دانشیار فرش، دانشگاه اراک، اراک، ایران.

چکیده

پژوهش پیش رو که به بررسی و تحلیل قالی خمین می‌پردازد، حاصل فعالیتی میدانی است که از جنبه نظری و کتابخانه‌ای برخوردار نیست. خمین از مناطق جنوبی استان مرکزی و به لحاظ حسن هم‌جواری با اراک، کاشان، گلپایگان، خوانسار و الیگودرز، یکی از مهم‌ترین قطب‌های قالی‌بافی ایران از گذشته تا به اکنون می‌باشد. این جایگاه با وجود لیلیان و ریحان -دو کانون قدیمی قالی‌بافی- در این منطقه، اهمیتی دوچندان می‌یابد؛ اگرچه باوجود دیرینه‌گی، نسبت به سایر مناطق تولید قالی در استان مرکزی، مجال کم‌تری برای معرفی یافته است. از این رهگذر پرسش اصلی پژوهش این است که ویژگی‌های فن شناختی و زیبا شناختی قالی خمین کدام است؟ همچنین مطالعه، شناسایی، معرفی و تحلیل ابعاد فنی و زیبا شناختی قالی خمین، هدف این پژوهش است. برخی از یافته‌های پژوهش شامل موارد زیر است: تولید قالی نسبت به گذشته به شدت کاهش یافته. رج شمار قالی در گذشته بین ۲۰ تا ۲۵ و امروزه ۳۰ تا ۳۵ است. امروزه علاوه بر قالی‌بافی، تابلوبافی، گلیم نقش برجسته و گبه نیز بافته می‌شود. ابعاد رایج شامل رومیزی (خَرک)، ذرع و نیم، دو ذرع، شش و نه متری است. طرح‌ها در گذشته متنوع‌تر و درکنار نقشه‌های شهری‌باف، طرح‌های روستایی و عشایری هم‌چون لیلیان و بندریحان نیز بافته می‌شد. اما امروزه صرفاً انواع طرح‌های لچک و ترنج و شاه‌عباسی اراک و بعضاً کاشان و اصفهان (گلپایگان) و قم بافته می‌شود. این تحقیق از نوع میدانی و پژوهشی کیفی، روش تحقیق توصیفی-تحلیلی و شیوه گردآوری داده‌ها میدانی است.

کلیدواژه‌ها: خمین، قالی، طرح، رنگ، زیبایی شناختی، فن شناختی.

مقدمه

قالی دست بافت، نمودی از هنر ملی و هویت بومی است که بخشی از میراث هنری و فرهنگی جامعه ایرانی است که دارای مکاتب و سبک‌های متنوع در مناطق مختلف کشور است. استان مرکزی شهره به سرزمین آفتاب، یکی از قدیم‌ترین مکاتب قالی‌بافی است که از دوران قاجار و اواسط قرن نوزدهم با تولیدات قالی سلطان‌آباد، فراهان، ساروق و لیلیان از توابع خمین به جامعه جهانی معرفی شد. خمین در جنوب استان مرکزی و هم‌جوار با اراک، یکی از مناطق با سابقه در قالی‌بافی است که با تولید قالی‌های روستایی و طرح‌های نفیس از قرن نوزدهم به این سو، در کانون توجه قرار گرفت اما با گذشت زمان و به سبب عوامل مختلف از جمله مهاجرت‌های ارامنه ساکن در خمین، قالی‌بافی این منطقه در مسیر رکود قرار گرفت و از تولیدات کیفی و کمی آن کاسته شد به گونه‌ای که امروزه به صورت محدود به شیوه خانگی و کارگاهی این فعالیت هم‌چنان ادامه دارد.

سبک بافندگی قالی خمین روستایی و اصطلاحاً نیمه کلاسیک و در طرح و نقشه، متأثر از قالی اراک است. از تولیدات برجسته قالی این منطقه می‌توان به قالی‌های ارمنی‌باف لیلیان و ریحان اشاره داشت که نمونه‌هایی از آن‌ها در موزه‌ها و مجموعه‌های معتبر جهانی نگهداری می‌شود. در این مقاله سعی بر آن است تا وضعیت موجود قالی‌بافی شهرستان خمین از منظر فن شناختی و زیبا شناختی، بررسی، تحلیل و معرفی شود. از این رو پرسش مطروحه در باب موضوع پژوهش حاضر است که ابعاد فن شناختی و زیبا شناختی قالی خمین کدام است؟

پیشینه پژوهش

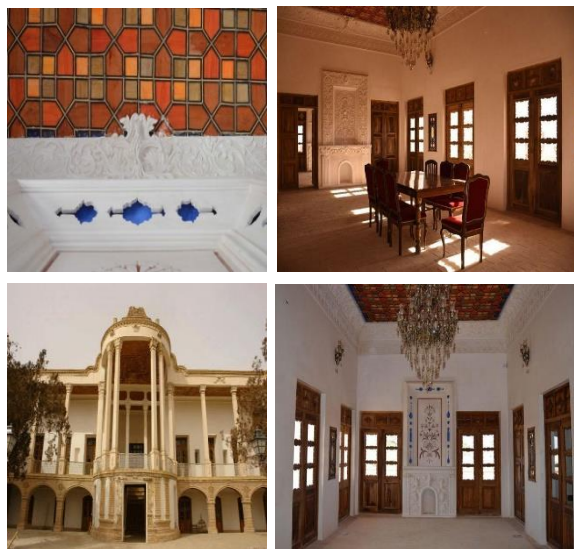
در ارتباط با موضوع پیش رو، با جستجو در پایگاه‌های مختلف، پژوهشی یافت نشد. اگرچه در برخی از منابع گذشته و قدیم‌تر، صفحه یا پاراگراف‌هایی از فصول مرتبط با قالی‌بافی استان مرکزی، توصیفاتی هرچند گذرا درباره قالی خمین و نواحی تابع آن ذکر شده است که از آن جمله می‌توان به کتاب «قالی ایران» (ادواردز، ۱۳۶۸)، «قالی‌های ایران» (هانگلدین، ۱۳۷۵)، «پژوهشی در فرش ایران» (ژوله، ۱۳۹۰) و منابعی از این دست اشاره داشت. هم‌چنین ذکر این نکته نیز به ضرورت نگارش و درک موضوع حاضر از

خمین از مناطق مهم استان مرکزی است که از مناطق تاریخی، باستانی و گردش‌گری برخوردار است که از آن جمله می‌توان به سنگ‌نگاره‌ها و صخره‌نگاری‌های تیمره (عکس ۲)، قلعه سالار محتشم (عکس ۳) که در حال حاضر موزه مردم‌شناسی خمین است که مواریت فرهنگی و آثار هنری و تمدنی شامل لوازم زندگی و ابزار آلات دهقانی و معیشتی و نیز تندیس‌هایی که نمودی از آیین‌های بومی منطقه خمین هستند؛ را در خود جای داده‌است. «این بنا در اواخر دوران قاجار ساخته شد و سبک معماری آن تلفیقی از معماری کلاسیک اروپایی و معماری سنتی ایران و ساختمانی ایوان‌دار است که شامل دو طبقه می‌باشد». گور دخمه روستای سرکوبه، شهر زیرزمینی تهیق (عکس ۴) در بخش کمره، عمارت امیرمفخم بختیاری (عمارت باغ خسروانی)، ارگ تاریخی میشیجان، قلعه‌های باستانی روستای چنار و مزاین، رباط دست‌کند آغاچ، مزارستان ارامنه لیلیان (عکس ۵) و انبوهی از کبوترخانه‌های خمین.

عکس ۲: سنگ‌نگاره‌ها و صخره‌نگاری‌های تیمره (منبع: URL3)

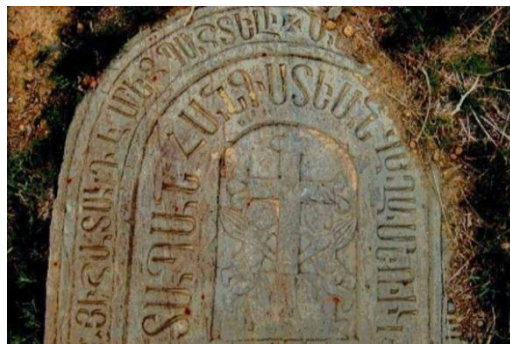
پژوهشی در ابعاد فن شناختی و زیبایی شناختی قالی خمین | ۷

عکس ۳: نماهایی از قلعه سردار محتشم (منبع: URL4)

عکس ۴: نمایی از شهر زیرزمینی تهیق و آثار مکشوفه آن (منبع: URL5)

عکس ۵: نمایی از مزارستان ارامنه روستای لیلیان دربخش کمره (منبع: URL6)

هنرهای بومی و سنتی خمین

شهرستان خمین از دیرباز از رواج هنرهای سنتی و صنایع دستی مختص به خویش برخوردار بوده است. علاوه بر قالی بافی، گلیم و جاجیم بافی که از هنرهای دیرینه این شهر به شمار می رود، در دیگر هنرها نیز صاحب شهرت و معروفیت بوده است. انواع هنرهای وابسته به چوب شامل حجم سازی و پیکرتراشی، مُنبت، خراطی و کنده کاری، مُعرق کاری، نازک کاری های ظریف و مرغوب، مشبک چوب، خاتم کاری های زیبا و با کیفیت، اشاره کرد. هم چنین هنر سفال گری و تولید انواع سفالینه ها، از هنرهای قدیمی این منطقه است که نمود آن را می توان از گذشته تا به اکنون در روستای برجک دید که از نخستین مرحله تا پرداخت و تزئین آثار توسط هنرمندان بانوان انجام می پذیرد. چه این که انواع هنرهای فلزی

شامل قلم‌زنی روی مس، چلنگری، مس‌گری و سفیدگری، از هنرهای متنوع خمین محسوب می‌گردد. هم‌چنین در هنر نگارگری، کتابت و خطاطی، نیز از مناطق پویا و فعال ایران و استان مرکزی به‌شمار می‌رود.

جایگاه و نقش هنر-صنعت قالی‌بافی در شهرستان خمین

قالی‌بافی به‌عنوان دیرینه‌ترین هنر-صنعت بومی ایران، از شناسه‌های مهم هویت فرهنگی و تمدنی و از مؤلفه‌های برتر در شکوفایی اقتصاد غیر نفتی بوده‌است. این حرفه که از زمان پادشاهی صفوی و مشارکت شاهان فرهنگ‌مدار، پدیدار گشت، در اقتصاد ایران به‌ویژه از اواسط قاجار نقش سازنده‌ای ایفا نمود. استان مرکزی با تولید قالی در سلطان‌آباد، فراهان، ساروق، لیلیان، ریحان، مشک‌آباد، مهاجران و غیره، به‌عنوان یکی از پایگاه‌های مهم در برندسازی و تولید این هنر ملی به‌شمار می‌آید. ظرفیت‌ها و قابلیت‌هایی که در این برندسازی و شهرت سهمیم بوده‌اند، ویژگی‌هایی هم‌چون کیفیت بافت، تنوع و گونه‌گونگی طرح و نقش، رنگ‌بندی‌های خاص، قالی استان، «دوام و طول عمر بالای فرش دست‌باف استان، وجود فعالان (بافندگان، ناظران و طراحان) خبره در حوزه هنر-صنعت فرش استان، وجود پشم با کیفیت و مناسب در استان (از جمله مشک‌آباد و غیره)، صادراتی بودن فرش دست‌باف استان و مقبولیت آن در بازار داخل استان، توان و ظرفیت بالای هنر-صنعت فرش در ایجاد ارزش افزوده، وجود زیرساخت‌های فیزیکی تولید و تجارت در حوزه هنر-صنعت فرش استان، برندهای شناخته شده فرش دست‌باف استان از جمله برند جهانی ساروق، کاربر بودن فعالیت فرش‌بافی و اشتغال‌زایی آن با توجه به نرخ بسیار بالای بیکاری استان (به‌ویژه در شهرستان‌های اراک، خمین و شازند)، بهره‌مندی از ظرفیت نهادها و متولیان هنر-صنعت فرش (از جمله آموزش، سرمایه‌گذاری، پوشش حمایتی بافندگان و...) در استان» (مُشیدی و هم‌کاران، ۱۳۹۴: ۱۰۲۴).

سهم این استان در توسعه فرهنگی و اقتصادی از طریق تولید قالی‌های نفیس توسط بافندگان، از اواسط قرن نوزدهم تا نیم قرن اخیر، چشم‌گیر بود. اگرچه در دهه‌های اخیر

به واسطه شرایط نامطلوب ناشی از رویه‌های ناصحیح سیاسی، این هنر-صنعت خاص و فراگیر، با دارا بودن ظرفیت‌های کلان اقتصادی، سهم خود از بازارهای جهانی را از دست داد و صرفاً به رفع نیازهای مصرف‌کنندگان داخلی و به‌طور ویژه استان، بسنده کرد. در این میان، می‌بایست از خمین، قطب مهم تولید قالی در ایران و جنوب استان مرکزی، یاد کرد که صاحب برند قالی‌های لیلیان و ریحان در گذشته بوده‌است. این شهرستان با دارا بودن زیرمجموعه‌های فعال در نواحی مختلف نظیر شهر خمین، بخش کمره (لیلیان و قورچی‌باشی)، ریحان، میشیجان، ورچه، سیان، کودزر، قورچی‌باشی، شهابیه، و آباد، فرج‌آباد، از کانون‌های مهم قالی‌بافی است که به‌مرور زمان و در اثر شرایط نامساعد اقتصادی و سایر مؤلفه‌های اجتماعی، از فعالیت و رونق این هنر-صنعت کاسته شد تا جایی که به پایین‌ترین سطح فعالیت خویش رسیده است. به گونه‌ای که در شرایط حاضر، جمعیت اندکی شامل تعدادی کارگاه تولیدی و شماری از تولیدات خانگی، مشغول بافندگی در این شهرستان هستند.

انواع دست‌بافته‌های شهر خمین

دست‌بافته‌های تولیدی در شهر خمین شامل انواع قالی، قالیچه، رومیزی، گبه، گلیم ساده و معمولی، تابلو بافی (چهره و منظره بافی)، گلیم نقش برجسته، می‌باشد. قالی‌های تولید منطقه خمین در گذشته بیش‌تر در اندازه‌های رومیزی، پُشتی، پادری، کناره، قالیچه (ذرع و نیم، دو ذرع، پرده‌ای) و امروزه متفاوت از پیش و علاوه بر اندازه‌های پیشین، در اندازه‌های شش متری و نه متری است که به واسطه حجم و بزرگی اندازه قالی، عمدتاً در کارگاه‌های متمرکز شهری و توسط دو الی چهار بافنده، بافته می‌شوند. برای چنین اندازه‌هایی غالباً طرح و نقشه‌های لچک و ترنج و افشان شاه‌عباسی به کار می‌رود. در جدول ۱، انواع بافته‌ها دیده می‌شود.

جدول ۱: انواع دست بافته های خمین (منبع: آرشیو عکس پژوهش گر)

قالیچه	قالی
	
گبه	کلیم
	
تابلوبافی (چهره بافی)	رومیزی
	

قالی بافی در مناطق و روستاهایی فعال در گذشته

منطقه خمین دارای روستاها و کانون های قالی بافی است که در گذشته به ویژه از میانه قرن نوزدهم تا چهل سال پیش، بسیار فعال بوده است؛ اما به مرور از رونق افتاد. این روستاها شامل ورچه، سیان سفلی و علیا، ارزقان، اسدآباد، حسین آباد، آشناخور، آشیانه سفلی و علیا،

امیریه، تهیق، خیرآباد، امام‌زاده یوجان، خیزاب، حاجی‌آباد بالا و پایین، فرج‌آباد، فتح‌آباد، ورآباد، نازی، نورآباد، میشیجان، شهابیه، گلدشت، نصرآباد، مهدی‌آباد، محمودآباد، سرطاق، سرکوبه، سکانه، سنجدک، سیدآباد، چشمه‌سفید، چقا، چنار، چوگان، چهارچشمه، چهارطاق، قاسم‌آباد، قهره‌کریز، قلعه‌افشار، قلعه‌بابو، قلعه‌حاجی‌شفیع، قلعه‌فرهادیه، قلعه‌محمدیگ، قلعه‌یوجان، قیابا، کاظم‌آباد، کجارستان، کندها، کوکه، لکان، لوزدر، خورزن، خوگان، دانیان، داوودآباد، دره‌گرم، دره‌شور، دمنی، ده‌ملا، دهنو، برجک، بریان، برگله، بهدشت، ییلاق، پشتکو، بلاورجان، پلولی، پندرجان، تانجران، رازان، رباط‌ارجمند، رباط‌سفلی و علیا، رباط‌آغاج، رباط‌مراد، رشیدآباد، رضاآباد، ریحان‌آباد سفلی و علیا، زورقان، زینل‌آباد و غیره می‌باشد که از این تعداد، انگشت‌شمار و به صورت محدود در تولید قالی فعال هستند.

مناطق و کانون‌های فعال قالی‌بافی خمین (کارگاه‌های متمرکز)

در شهرستان خمین علاوه بر تولیدات متمرکز خانگی که بافندگان در خانه‌های خویش به حرفه بافندگی مشغول هستند، کارگاه‌هایی متمرکز در نقاط مختلف شهر و همچنین برخی روستاها وجود دارد که برجسته و فعال هستند. کارگاه‌های متمرکز در شهر شامل شرکت تعاونی فرش و گلیم برجسته ریزنقش وحدت با مدیریت خانم‌ها عسگری، شرکت فرش گل رسالت با مدیریت خانم جدیدالاسلام، کارگاه رنگ و ترنج با مدیریت خانم اسکندری، اکبری، خسروی، و شرکت گل فرش با مدیریت آقای محمدی و کارگاه‌های روستایی شامل کارگاه خانم‌ها آژ در روستای آشناخور و دهنو، فرج‌آباد، می‌باشد. ذکر این نکته ضروری است که بیش‌تر فعالیت و تولیدات قالی‌بافی از طریق شیوه بافت خانگی صورت می‌گیرد، از این‌رو که بافندگان چنین شیوه‌ای را بهتر و مطلوب‌تر می‌دانند و امروزه این شیوه تولید قالی، کاهش یافته است؛ لیک هم‌چنان و کماکان در برخی از نقاط این منطقه و بخش شهری آن ادامه دارد. خاطر نشان می‌شود برخی از شرکت‌های تولید قالی خمین

به دلایلی هم چون کمبود بافنده (بی علاقه‌گی زنان خانه‌دار به فعالیت در این حرفه)، نبود منابع مالی مکفی برای مدیریت و ادامه این هنر و حرفه و غیره، تعطیل شده است.

شیوه‌های تولید قالی در خمین

در شهرستان خمین علاوه بر تولیدات متمرکز خانگی و بافندگانی در خانه‌های خویش هم به صورت خویش فرما و هم سفارشی به حرفه بافندگی مشغول هستند، کارگاه‌های متمرکزی نیز در نقاط مختلف شهر و هم چنین برخی روستاها وجود دارد که تحت سرپرستی تولیدکنندگان، برجسته و فعال هستند (جدول ۲). کارگاه‌های متمرکز در شهر شامل شرکت تعاونی فرش و گلیم برجسته ریزنقش وحدت با مدیریت خانم‌ها عسگری، شرکت فرش گل رسالت با مدیریت خانم جدیدالاسلام، کارگاه رنگ و ترنج با مدیریت خانم اسکندری، اکبری، خسروی، و شرکت گل فرش با مدیریت آقای محمدی و کارگاه‌های روستایی شامل کارگاه خانم‌ها آژ در روستای آشناخور و دهنو، فرج‌آباد، می‌باشد. ذکر این نکته ضروری است که بیش تر فعالیت و تولیدات قالی بافی از طریق شیوه بافت خانگی صورت می‌گیرد، از این رو که بافندگان چنین شیوه‌ای را بهتر و مطلوب تر می‌دانند؛ بنابراین کارگاه‌های متمرکز جمعی در شهر و روستا، اندک هستند. خاطر نشان می‌شود برخی از شرکت‌های تولید قالی خمین به دلایلی هم چون کمبود بافنده (بی علاقه‌گی زنان خانه‌دار به فعالیت در این حرفه)، نبود منابع مالی مکفی برای مدیریت و ادامه این هنر و حرفه و غیره، تعطیل شده است.

جدول ۲: نام کارگاه‌ها و آموزشگاه‌های تولید قالی در شهرستان خمین (منبع: پژوهش گر، اسفند ۱۴۰۱)

نام کارگاه (شرکت)	مدیر کارگاه	نام کارگاه (شرکت)	مدیر کارگاه	نام کارگاه (شرکت)	مدیر کارگاه
شرکت تعاونی فرش و گلیم برجسته ریزنقش وحدت	خانم عسگری	شرکت فرش گل رسالت	خانم جدیدالاسلام	شرکت گل فرش	آقای محمدی

کارگاه رنگ و ترنج	خانم اسکندری	کارگاه ترنج	خانم زندی	کارگاه و آموزشگاه فرش بافی ترنج	خانم بیات
کارگاه و آموزشگاه قالی- بافی بندریحان	خانم اکبری	کارگاه تولیدی فرش دست باف و گلیم برجسته	خانم خسروی	آموزشگاه و شرکت نقش برتر	خانم میراحمد

معرفی تولیدکنندگان و کارگاه‌های تحت سرپرستی آنها

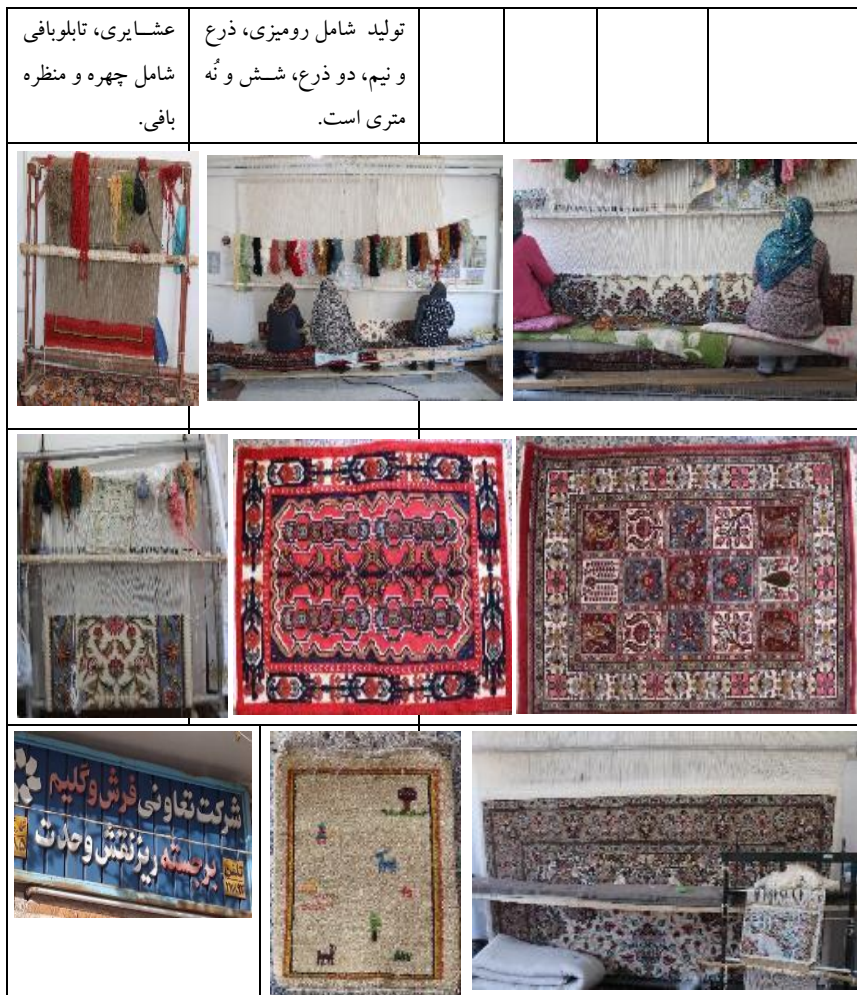
در این بخش تولیدکنندگان یاد شده در جدول یک به همراه مختصات تولید، معرفی می-شوند.

۱. شرکت تعاونی فرش و گلیم برجسته ریزنقش وحدت

این شرکت تحت سرپرستی سرکار خانم عسگری در سال ۱۳۸۰ و در فضایی به مساحت حدوداً ۱۰۰ متر راه اندازی و اداره می‌شود. مختصات تولیدات این شرکت به همراه مستندات تصویری در جدول ۳ نشان داده شده است. طرح‌ها و نقشه‌های تولیدی در این شرکت از اراک، کاشان و تبریز تهیه می‌شود. رنگ‌های مورد نیاز نیز از شهر کاشان تهیه می‌شود. بیش‌ترین تولید در ابعاد شش و نه متری می‌باشد. اصلاح رو میزی در قالی خمین، همان ابعاد پشتی یا خَرک (ده گره بیست گره) می‌باشد که در اراک و فراهان و ساروق رایج است.

جدول ۳: مختصات تولید در شرکت تعاونی فرش و گلیم نقش برجسته ریزنقش وحدت (منبع: پژوهش‌گر)

مدیر	تعداد بافنده		سن بافنده	طرح‌ها و ابعاد تولیدی	تولیدات
	کارگاهی	خانگی			
خانم عسگری	۱۲	۳۰	بین ۴۰ تا ۷۰	انواع لچک و ترنج، افشان شاه عباسی، خشتی. ابعاد	قالی، قالیچه، گلیم نقش برجسته، گبه

۲. کارگاه فرش گل رسالت

این کارگاه تولیدی تحت سرپرستی خانم جدیدالا سلام در سال و در فضایی به مساحت حدوداً متر راه اندازی و اداره می شود. مختصات تولیدات این شرکت به همراه مستندات تصویری در جدول ۴ نشان داده شده است. طرح ها و نقشه های تولیدی در این شرکت از اراک، کاشان و تبریز تهیه می شود. رنگ های مورد نیاز نیز از شهر اراک تهیه می شود. بیشترین تولید در ابعاد شش و نه متری می باشد.

پژوهشی در ابعاد فن شناختی و زیبایی شناختی قالی خمین | ۱۶

جدول ۴: مختصات تولید در شرکت فرش گل رسالت (منبع: پژوهش گر)

مدیر	تعداد بافنده		سن بافنده	طرح‌ها و ابعاد تولیدی	تولیدات
	کارگاهی	خانگی			
خانم جدیدالاسلام	۱۲	۶۰	بین ۴۰ تا ۷۰	انواع لچک و ترنج، افشان، تخت جمشید، خشتی. ابعاد تولید شامل رومیزی، ذرع و نیم، دو ذرع، شش و نه متری است.	قالی، قالیچه، گبه عشایری، تابلو بافی شامل چهره و منظره بافی.
					

۳. شرکت گل فرش

این شرکت تحت سرپرستی و مدیریت آقای محمدی در سال ۱۳۸۰، راه اندازی و تا اکنون اداره می شود. بافندگان برای این شرکت نه به صورت کارگاهی، بلکه به صورت خانگی،

قالی می‌بافند. هم‌چنین حدود ۵۰۰ بافنده نیز به صورت آزاد و خویش‌فرمایی، قالی می‌بافند و صرفاً مواد و مصالح خویش را از این شرکت تهیه می‌کنند. مختصات تولیدات این شرکت به همراه مستندات تصویری در جدول ۵ نشان داده شده است. طرح‌ها و نقشه‌های تولیدی در این شرکت از اراک، کاشان و تبریز تهیه می‌شود. رنگ‌های مورد نیاز نیز پیش‌تر از کاشان و هم‌اکنون از اراک تهیه می‌شود. بیش‌ترین تولید در ابعاد شش و نه متری می‌باشد.

جدول ۵: مختصات تولید در شرکت گل فرش (منبع: پژوهش‌گر)

مدیر	تعداد بافنده		سن بافنده	طرح‌ها و ابعاد تولیدی	تولیدات
	کارگاهی	خانگی			
آقای محمدی	۰	۱۰۰	بین ۳۰ تا ۷۰	انواع لچک و ترنج، افشان شاه‌عباسی، خشت‌لوزی، جنگلی، شکارگاهی، نقشه‌های ویست، دسته-گلی، ترنج کف‌ساده، بند ریحان، تک‌بته، ابعاد تولید شامل رومیزی، ذرع و نیم، دو ذرع، شش و نه متری است.	قالی، قالیچه، گلیم، نقش برجسته، گبه، عشایری، تابلو بافی شامل چهره و منظره بافی.

۴. کارگاه رنگ و ترنج

این کارگاه تحت سرپرستی سرکار خانم اسکندری در سال ۱۳۹۲ و در فضایی به مساحت حدوداً ۱۵ متر راه اندازی و اداره می شود. محصولات تولیدات این شرکت به همراه مستندات تصویری در جدول ۶ نشان داده شده است. طرح ها و نقشه های تولیدی در این کارگاه از اراک و محلات تهیه می شود. رنگ های مورد نیاز نیز از شهر کاشان تهیه می شود. بیشترین تولید در ابعاد شش و نه متری می باشد.

جدول ۶: محصولات تولید در کارگاه رنگ و ترنج (منبع: پژوهش گر)

تولیدات	طرح ها و ابعاد تولیدی	سن بافنده	تعداد بافنده		مدیر
			خانگی	کارگاهی	
قالی، قالیچه، گلیم نقش برجسته، تابلو بافی شامل چهره و منظره بافی.	انواع لچک و ترنج، افشان، لیلیان، خشتی. ابعاد تولید شامل رومیزی، ذرع و نیم، دو ذرع، شش و نه متری است.	بین ۴۰ تا ۷۰	۱۰	۵	خانم اسکندری

۵. کارگاه ترنج

این شرکت تحت سرپرستی سرکار خانم زندگی در سال ۱۳۹۰ و در دو فضای مجزا به مساحت ۴۰ و ۷۰ متر راه اندازی و اداره می شود. محصولات تولیدات این شرکت به همراه مستندات تصویری در جدول ۷ نشان داده شده است. طرح ها و نقشه های تولیدی در این شرکت از اراک، کاشان و تبریز تهیه می شود. رنگ های مورد نیاز نیز در شهر محلات رنگرزی و تهیه می شود. بیشترین تولید در ابعاد شش و نه متری به ویژه لچک و ترنج و افشان بوم سُرْمه ای (در گذشته) و بوم قرمز می باشد.

جدول ۷: مختصات تولید در کارگاه ترنج (منبع: پژوهش گر)

مدیر	تعداد بافنده		سن بافنده	طرح‌ها و ابعاد تولیدی	تولیدات
	کارگاهی	خانگی			
خانم زندى	۱۶	۶	بین ۴۰ تا ۷۰	انواع لچک و ترنج، افشان شاه عباسی، ابعاد تولید شامل ذرع و نیم، دو ذرع، شش و نه متری است.	قالی، قالیچه

۶. کارگاه و آموزشگاه فرش بافی ترنج

این شرکت تحت سرپرستی سرکار خانم بیات در سال ۱۴۰۱ و در فضایی به مساحت حدوداً ۷۰ متر راه اندازی و اداره می شود. محصولات تولیدات این شرکت به همراه مستندات تصویری در جدول ۸ نشان داده شده است. طرح ها و نقشه های تولیدی در این شرکت از

پژوهشی در ابعاد فن شناختی و زیبایی شناختی قالی خمین | ۲۲

اراک، کاشان و تبریز تهیه می شود. رنگ‌های مورد از شهر خمین تهیه می شود. بیشترین تولید در ابعاد شش و نه متری به‌ویژه لچک و ترنج و افشان می‌باشد.

جدول ۸: مختصات تولید در کارگاه و آموزشگاه ترنج (منبع: پژوهش گر)

مدیر	تعداد بافنده		سن بافنده	طرح‌ها و ابعاد تولیدی	تولیدات
	کارگاهی	خانگی			
خانم بیات	۵	۱۳	بین ۲۵ تا ۷۰	انواع لچک و ترنج، افشان شاه عباسی، خشتی، ابعاد تولید شامل رومیزی، ذرع و نیم، دو ذرع، شش و نه متری است.	قالی، قالیچه، گلیم نقش برجسته، تابلو بافی شامل چهره و منظره بافی.
					

۷. کارگاه و آموزشگاه قالی بافی بندریحان

این کارگاه و آموزشگاه تحت سرپرستی سرکار خانم اکبری در سال ۱۳۹۰ و در فضایی به مساحت حدوداً ۸۰ متر راه اندازی و اداره می شود. در این بازه زمانی یاد شده تعداد ۱۱۸۹ کارآموز در این کارگاه تحت آموزش قالی بافی، گلیم برجسته و کدبافی قرار گرفتند. مختصات تولیدات این شرکت به همراه مستندات تصویری در جدول ۹ نشان داده شده است. طرح ها و نقشه های تولیدی در این شرکت، از شهر اراک و رنگ های مورد نیاز نیز از خمین تهیه می شود. بیشترین تولید در ابعاد شش و نه متری می باشد.

جدول ۹: مختصات تولید در کارگاه و آموزشگاه قالی بافی بندریحان (منبع: پژوهش گر)

مدیر	تعداد بافنده		سن بافنده	طرح ها و ابعاد تولیدی	تولیدات
	کارگاهی	خانگی			
خانم اکبری	۰	۳۶	بین ۳۰ تا ۷۰	انواع لچک و ترنج، افشان شاه عباسی، ابعاد تولید شامل ذرع و نیم، دو ذرع، شش و نه متری است.	قالی، گلیم نقش برجسته، تابلو بافی، چهره و منظره بافی
 					
  					

۸. کارگاه تولیدی فرش دستباف و گلیم برجسته

این شرکت تحت سرپرستی سرکار خانم خسروی در سال ۱۳۸۷ و در فضایی به مساحت حدوداً ۳۰ متر راه اندازی و اداره می شود. مختصات تولیدات این شرکت به همراه مستندات تصویری در جدول ۱۰ نشان داده شده است. طرح ها و نقشه های تولیدی در این شرکت از اراک و تبریز تهیه می شود. رنگ های مورد نیاز نیز از خمین و اراک تهیه می شود. بیشترین تولید در ابعاد شش و نه متری می باشد.

جدول ۱۰: مختصات تولید در کارگاه و آموزشگاه قالی بافی بندریحان (منبع: پژوهش گر)

تولیدات	طرح ها و ابعاد تولیدی	سن بافنده	تعداد بافنده		مدیر
			کارگاهی	خانگی	
قالی، قالیچه	انواع لچک و ترنج، افشان شاه عباسی، ابعاد تولید شامل ذرع و نیم، دو ذرع، شش و نه متری است.	بین ۲۵ تا ۷۰	۱۰	۸	خانم خسروی

۹. شرکت و آموزشگاه نقش برتر

این شرکت تحت سرپرستی سرکار خانم میراحمد در سال ۱۳۹۸ و در فضایی به مساحت حدوداً ۱۲۰ متر راه اندازی و اداره می شود. مختصات تولیدات این شرکت به همراه مستندات تصویری در جدول ۱۱ نشان داده شده است. طرح ها و نقشه های تولیدی در این شرکت، از اراک (نقشه های آقای داوود بُرجی از طراحان فعال اراک)، تبریز، کاشان، تهیه می شود. ضمن این که از نقشه های ترکمن و لرستان نیز استفاده می شود. رنگ های مورد نیاز نیز از خمین و اراک تهیه می شود. بیشترین تولید در ابعاد شش و نه متری می باشد.

جدول ۱۱: مختصات تولید در کارگاه و آموزشگاه قالی بافی بندریحان (منبع: پژوهش گر)

مدیر	تعداد بافنده		سن بافنده	طرح‌ها و ابعاد تولیدی	تولیدات
	کارگاهی	خانگی			
خانم میراحمد	۱۵	۳۵	بین ۴۰ تا ۷۰	انواع لچک و ترنج، افشان شاه‌عباسی، ابعاد تولید شامل ذرع و نیم، دو ذرع، شش و نه متری است.	قالی، قالیچه، گلیم، نقش برجسته، تابلوفرش شامل چهره و منظره‌بافی

ابعاد فن شناختی و ملزومات ضروری در تولید قالی خمین

بخش فنی و ملزومات مورد نیاز در بافت و تولید قالی شامل مؤلفه‌هایی هم چون پشم‌ریسی، رنگرزی خامه‌ها، ساخت و فرآهم نمودن دار و ابزارآلات بافندگی شامل قیچی، شانه و

دفتین (عکس ۶)، چله کشی (عکس ۷)، فنون یا شیوه‌های بافت (تخت، لول و نیم لول بافی)، نوع گره، رج شمار و طراحی نقشه می‌باشد. از موارد، پشم‌ریسی و رنگرزی از مهم‌ترین و عمده‌ترین فرآیندهای حوزه فن شناختی قالی است که در گذشته در اغلب مناطق و کانون‌های بافندگی ایران، معمولاً توسط بافندگان یا خانواده‌ها انجام می‌پذیرفت، لیکن امروزه چنین مرحله‌ای از چرخه تهیه در میان خانواده‌ها و بافندگان حذف و همه ملزومات ضروری جهت تولید قالی، به صورت آماده از مجموعه‌های تولیدی و مشاغل جنبی تهیه و در اختیار بافندگان قرار می‌گیرد. تولیدکنندگان و بافندگان در خمین، این ملزومات را از شهرهای هم‌جوار هم‌چون اراک، کاشان و اصفهان فراهم می‌کنند. دار قالی‌بافی در گذشته چوبی و امروزه از نوع فلزی است. نوع گره در قالی خمین در گذشته و حال نامتقارن (فارسی) می‌باشد؛ اگرچه در برخی از روستاها از گره متقارن (ترکی) نیز استفاده می‌شود. هم‌چنین برای چله کشی از نخ مرغوب و پنبه‌ای (نخ فرنگ) استفاده می‌شود. رج شمار تولیدات خمین، ۳۰ رج (۱۲۰ رک) می‌باشد. قالی خمین از نوع دو بود (زیر و رو) است. ابعاد و اندازه تولیدات خمین شامل رومیزی (خرک، پشتی، ده گره بیست گره)، ذرع و نیم، دو ذرع، پرده‌ای، شش متری و نه متری می‌باشد.

عکس ۶: دار بافندگی و ابزارآلات قالی‌بافی (منبع: آرشیو عکس پژوهش‌گر)

عکس ۷: چله کشی یا تنه بندی توسط مصطفی محمدی (منبع: آرشیو عکس پژوهش گر)

ابعاد زیباشناختی قالی خمین

نظام قالی بافی خمین شامل انواع از طرح ها و نقشه های متنوعی است که از گذشته تا به اکنون همراه با فراز و فرودهایی، مورد استفاده قرار گرفته است. وجوه زیباشناختی شامل طرح و نقش و رنگ بندی است که در قالی خمین هم چون دیگر مناطق و کانون های بافندگی، حضوری چشم گیر دارد. طرح به عنوان کالبد و کُلّیت زمینه قالی، شامل شکل و قالب زمینه است که آرایه ها و نگاره های رنگارنگ و متنوع ریز و درشت در آن نقش پردازی شده است. اگرچه قالی های خمین در گذشته شامل انواع طرح های متنوع بوده است؛ لیک امروزه از آن گونه گونگی اثری باقی نمانده و صرفاً طرح های «لچک و ترنج» و «افشان شاه عباسی» در ابعاد و اندازه های مختلف بافته و عرضه می شود. اگرچه در

برخی موارد محدود، طرح‌های استثناء نیز دیده می‌شود که البته به دلخواه بافنده و یا به سفارش، بافته می‌شود که از آن جمله می‌توان به طرح‌های دسته‌گلی^۲ (دستگاهی، گل دسته)، بندریحان، شکارگاهی، جنگلی، خشتی، تک بُته و نقشه ویست^۳ و منظره‌بافی در قالب تابلو‌بافی، گل و پرنده (گل و بلبل)، اشاره داشت. علاوه بر طرح، نگاره‌ها و نقش‌مایه‌های رایج در قالی خمین به‌طور کلی شامل انواع متنوعی از نقوش گیاهی و نباتی نظیر فرم‌های متنوع اسلیمی و ختایی، درختان و گُل و بوته‌های پیچان، نقوش جانوری (حیوانی و پرندگان) و اشکال هندسی، می‌باشد. در ادامه نمونه‌هایی از طرح‌های رایج و در حال بافت در منطقه خمین معرفی، بررسی و تحلیل می‌شوند.

۱. طرح لچک و ترنج

طرح و نقشه لچک و ترنج از طرح‌های رایج در قالی ایران است که حتا می‌توان از آن به‌عنوان پایه‌ای ترین طرح قالی ایران یاد نمود. طرح لچک و ترنج در انواع ساختارها، ترکیب‌بندی و رنگ‌بندی‌های متنوع بافته و ارائه می‌شود. بر مبنای گفته‌های تولیدکنندگان، علل رواج و بافت گسترده این طرح، فروش خوب و استقبال بازار است. از این‌رو لچک و ترنج به همراه طرح افشان شاه‌عباسی، در انواع نقشه‌ها همواره از دیرینه‌ترین طرح‌های قالی خمین به‌شمار می‌رود. به گونه‌ای که در همه کارگاه‌های معرفی شده و نیز در اغلب خانه‌ها، طرح لچک و ترنج در ابعاد ۶، ۹ و در برخی مواقع ۱۲ متری بافته می‌شود. رنگ زمینه در قالی‌های لچک و ترنج اغلب سفید (شگری)، کرم و در برخی موارد قرمز لاکی است. یکی از طرح‌های رایج لچک و ترنج در خمین، نقشه مشهور استاد برجی است که به طرح «اطلسی» است که دارای گل‌های قلبی شکل و ظریف رنگارنگ است که در یک دهه اخیر در استان مرکزی و مناطقی چون خمین و جیریا رواج یافته است. در عکس ۸، نمونه‌هایی از طرح‌های لچک و ترنج به همراه جزئیات آن‌ها، مشاهده می‌شود. ذکر این نکته ضروری است که این طرح‌ها و سبک طراحی آن‌ها متعلق به اراک است.

عکس ۸: نمونه‌هایی از طرح لچک و ترنج با زمینه قرمز و سفید (منبع: آرشیو عکس پژوهش‌گر)

۱. طرح افشان شاه‌عباسی

این طرح نیز از رایج‌ترین نقشه‌های قالی خمین است که مورد استقبال بازار و مطلوب مشتریان است. زیبایی طرح افشان به واسطه ساختار نقشه و ترکیب‌بندی نقش مایه‌ها، همواره در ابعاد بزرگ‌پارچه نمودار است. این طرح نیز اغلب با زمینه سفید شکری یا کرم‌گونه بافته می‌شود. در برخی موارد نیز از قرمز لاک‌ی در زمینه استفاده می‌شود. گل‌های بزرگ و درشت شاه‌عباسی در طرح‌های افشان به همراه پیچک‌ها و غنچه‌های ساده و خلوت از ویژگی‌های رایج سبک افشان اراک است. در عکس ۹، نمونه‌هایی از طرح افشان به همراه جزئیات آن‌ها دیده می‌شود.

عکس ۹: نمونه‌هایی از طرح‌های رایج افشان در قالی خمین (منبع: آرشیو عکس پژوهش‌گر)

۲. طرح بند ریحان

ریحان یکی از روستاهای مشهور خمین است که قالی‌بافی در آن و البته در گذشته بسیار رونق داشته است. در این روستا علاوه بر انواع طرح‌ها و نقشه‌های رایج خمین و اراک، دارای نقشه‌ای مختص به خویش است که با نام روستای ریحان شناخته می‌شود. ماهیت طرح و نقشه بند ریحان، هندسی و شکسته است. این طرح به صورت واگیره و تکرار نقش مایه‌هایی است که ساختاری شبکه‌گونه را در زمینه‌ای قرمز رنگ و حاشیه‌ای باریک و سفیدرنگ، شکل داده است (عکس ۱۰). نکته حائز اهمیت، تغییراتی است که بیش‌تر در حاشیه این طرح به سلیقه طراح صورت می‌گیرد (عکس ۱۱). از دیگر نقش مایه‌های منحصر به فرد و متفاوت با آن‌چه در طرح و نقش قالی خمین دیده می‌شود، نقش بزکوهی

است که در فضای بین برگ‌ها یا ماهی‌های چرخان نقش پردازی شده است. البته حضور این نقش مایه مُلهم از نقش بز در سنگ‌نگاره‌های خمین و منطقه تیمره متعلق به دوران باستان است (عکس ۱۲).

عکس ۱۰: طرح و نقشه بندریحان به همراه جزئیات (منبع: آرشیو عکس پژوهش‌گر)

عکس ۱۱: تنوع حاشیه در طرح و نقشه بندریحان (منبع: آرشیو عکس پژوهش‌گر)

عکس ۱۲: نقش مایه بزکوهی در زمینه قالی و سنگ نگاره‌های خمین بندریحان (منبع: آرشیو عکس پژوهش گر/URL4)

۳. طرح ویست

ویست از جمله روستاهای شهرستان خوانسار و هم‌جوار با گلپایگان از توابع استان اصفهان است که در سنت بافندگی دارای سابقه قابل توجهی است. «قالی ویست در قالب هندسی و به صورت ذهنی بافت تولید می‌شود و از جنبه سبک‌شناسی در حوزه قالی‌های روستایی بافت قرار می‌گیرد» (مجابی و هم‌کاران، ۱۳۹۰: ۲۵). اگرچه طرح و نقشه ویست که در خمین رایج است با تغییراتی در ساختار کلی (ترنج و سرترنج) و رنگ‌بندی همراه است. نقش مایه اصلی در متن طرح ویست خوانسار، ترنج و سرترنج‌های شش ضلعی با ردیفی از نقش مایه‌های مرغی قوچکی درشت و ضخیم در اطراف آن‌ها می‌باشد که در زمینه‌ای کف‌ساده و قرمز رنگ، نقش‌پردازی شده‌است. در عکس ۱۳ دو نمونه از طرح ویست خوانسار و خمین و تفاوت‌های فرمی و محتوایی آن‌ها دیده می‌شود.

عکس ۱۳: بالا، طرح ویست خوانسار. پایین، طرح ویست خمین (منبع: آرشیو عکس پژوهش گر/URL5)

۴. طرح خشتی

طرح خشتی یکی از طرح‌های اقتباسی و وارداتی به قالی مناطق مختلف استان مرکزی و از آن جمله شهرستان خمین است. «این طرح که خاستگاه آن چهارمحال و بختیاری است، در منطقه خمین، فراهان و به طور خاص ساروق و جیریا و غیاث آباد بافته می‌شد» (افروغ، ۱۳۹۷: ۳۹). طرح خشتی اغلب در ابعاد ذرع و نیم و دو ذرع در خمین بافته می‌شود. چه این که نقش مایه‌های درون خشت‌ها، تعداد و ابعاد آن‌ها با تغییرات عمده‌ای همراه است و با آن‌چه در خشت‌های قالی چالستر در چهارمحال و بختیاری دیده می‌شود، بسیار متفاوت است و به‌ندرت از نقوش بومی خاص آن منطقه در قالی‌های خشتی خمین استفاده شده است. نقش مایه‌های قالی خمین شامل بُته، بیدمجنون، انواع گل و گل دسته و کاج می‌باشد. در عکس‌های ۱۴ و ۱۵ نمونه‌هایی از قالی خشتی و نقش مایه‌های رایج آن دیده می‌شود.

عکس ۱۴: نمونه‌هایی از قالی‌های خشتی بافت خمین (منبع: آرشیو عکس پژوهش گر)

عکس ۱۵: نمونه‌هایی از انواع خشت‌ها در قالی‌های خمین (منبع: آرشیو عکس پژوهش گر)

۵. طرح تک بُته

یکی از مهم‌ترین طرح‌ها و نقشه‌های قالی استان مرکزی و به‌طور خاص منطقه خمین، طرح تک بُته است. این طرح توسط طراحان بومی در اراک هم چون استاد ابراهیمی، در انواع

فرم‌ها، ترکیب‌بندی‌ها و رنگ‌بندی‌های متنوع طراحی و ارائه شد. «تک بته از نقشه‌های قدیمی و بومی منطقه اراک است که هنوز بافته و رایج است» (افروغ، ۱۳۹۶: ۸۹). در حال حاضر این طرح با ترکیب‌بندی و رنگ‌بندی در خمین رایج و مورد استفاده قرار گرفته است. در **عکس ۱۶** نمونه‌هایی از قالی طرح تک بته در ابعاد ذرع و نیم دیده می‌شود.

عکس ۱۶: انواع طرح و نقشه‌های رایج در قالی خمین (منبع: آرشیو عکس پژوهش -

۶. طرح دسته‌گلی

دسته‌گلی با نام‌های دیگری هم‌چون گل دسته و دستگاهی، عنوان طرحی دیرینه و با سابقه در مکتب قالی‌بافی سلطان‌آباد (اراک) و فراهان است که در بسیاری از مناطق و کانون‌های بافندگی استان مرکزی هم‌چون منطقه خمین، رواج دارد. «طرح و نقشه دسته‌گلی (دستگاهی، گلدسته)، از اصیل‌ترین و رایج‌ترین نقشه‌ها و طرح‌های قالی اراک و استان مرکزی است. از این‌رو که در بیرون از جغرافیای اراک نیز آن را بافته و عرضه می‌کنند. این نقشه ابتدا به سفارش شرکت انگلیسی سوئسی زیگلر در اراک توسط طراحان آن روزگار تهیه و در

پژوهشی در ابعاد فن شناختی و زیبایی شناختی قالی خمین | ۳۷

مکتب قالی بافی سلطان آباد به ویژه ساروق بافته و توسط شرکت مذکور راهی و روانه بازار آمریکا شد. به دلیل پسند و استقبال جامعه آمریکا از این نقشه به «ساروق آمریکایی» یا «باب آمریکا» و با توجه به علاقه ای که آمریکائی ها به رنگ صورتی دوغی نشان دادند، به «دوغی آمریکایی»، نیز شهرت یافت (افروغ، ۱۳۹۶: ۸۶). طرح دسته گلی در میان بافندگان قالی، نقشه ای شناخته شده و رایج است.

عکس ۱۷: نمونه هایی از طرح دسته گلی در تنوع فرمی (منبع: آرشیو عکس پژوهش گر)

جدول ۱۲: مختصات فنی قالی خمین

پشم ریزی	رنگرزی	ابزار بافندگی: قیچی، شانه و دفتین، سیخ پودکشی	نوع پود: دو پود، زیر و رو

چله کشی فارسی و ترکی	فنون (شیوه‌های بافت): تخت، لول و نیم لول (بافی)	دار بافندگی: چوبی و فلزی
نوع گره: متقارن و نامتقارن	رجشمار: ۳۰ رج (۱۲۰ رک)	ابعاد: (خَرک، پشتی، ده گره بیست گره)، ذرع و نیم، دو ذرع، پرده‌ای، شش متری و نه متری

نتیجه گیری

قالی بافی یکی از دیرینه ترین حرفه‌ها و پیشیه‌های خمین است که توسط زنان هنرمند این منطقه از گذشته تا به اکنون تداوم داشته است؛ اگرچه در تمام دوره‌ها و شرایط مختلف، با فراز و فرود مواجه بوده است. هنر قالی بافی که از اواسط قرن نوزدهم میلادی و بعد از تقریباً دو قرن دوره فترت، مجدداً روی به رونق نهاد، در استان مرکزی و خاصه خمین از شرایط مطلوبی برخوردار بود و توانست به یکی از قطب‌های فعال در تولید قالی تبدیل شود و این روند تا چهل سال پیش ادامه داشت. اما با گذر زمان از تنوع تولیدات هم به صورت کمی و هم کیفی کاسته شد به گونه‌ای که امروزه تولیداتی هر چند کم به صورت خانگی و کارگاهی وجود دارد. طرح‌ها و نقشه‌های قالی خمین به استثناء طرح لیلیان و شاخ بزی که مختص روستای لیلیان و مناطق ارمنی نشین است و نیز طرح خاص ریحان مختص روستای ریحان، باقی طرح‌ها مشترک و متأثر از کانون‌های هم جوار به ویژه اراک بوده است که از آن جمله از رایج ترین آن‌ها می توان به انواع طرح‌های متنوع لچک و ترنج در ابعاد و رنگ بندی‌های متنوع، طرح‌های افشان شاه عباسی، شکارگاهی، جنگلی، تک بته، دسته گلی و خشتی، اشاره داشت. چه این که در حال حاضر علاوه بر قالی، سایر دست بافته‌ها نظیر گلیم نقش برجسته، تابلو بافی (منظره و چهره بافی) و در برخی روستاهای جنوبی خمین نظیر آشناخور، گبه بافی نیز بافته و عرضه می شود. با بررسی و بازدید از تمامی کارگاه‌های فعال و نیز بافته‌های خانگی، مشخص شده که قالی‌های طرح لچک و ترنج و افشان شاه عباسی در انواع و اشکال فرم‌ها و اندازه‌های بزرگ پارچه (ابعاد شش، نه و دوازده متری) و گبه‌ها در ابعاد ۲ تا ۴ متر بافته می شود. به صورت کلی بیش ترین تولید بافته‌ها مربوط به قالی‌های

شش و نه متری و نیز انواع تابلوبافی است. هم‌چنین در رنگ‌بندی قالی‌ها غالباً از رنگ‌های روشن، سبک، خنثی و مات استفاده می‌شود. البته در کنار آن‌ها از رنگ قرمز نیز استفاده شده‌است. به‌طور کلی انواع رنگ‌های بکار رفته در قالی‌های خمین بین ۱۲ تا ۱۵ رنگ می‌باشد که در آن‌ها در برخی موارد از ابریشم سفید یا طلایی هم استفاده می‌شود. نکته حائز اهمیت این است که از رنگ‌های شاد به نسبت گذشته، خیلی کم استفاده می‌شود.

تعارض منافع ندارم

سپاسگزاری

از مدیر وقت اداره فرش شهرستان خمین جناب آقای سلیمانی و همهٔ بافندگان و مدیران کارگاه‌ها که در این پژوهش پژوهش‌گر را همراهی نمودند، صمیمانه کمال قدردانی و سپاسگزاری می‌نماید.

کد اُرکیده	نام و نام خانوادگی نویسنده
۰۰۰۰۰۰۰۰۲۴۸۶۶۸۲۳۲	محمد افروغ

منابع

افروغ، محمد. (۱۳۹۶). «بررسی، تحلیل و معرفی طرح‌ها و نقشه‌های بومی و نخستین در مکتب قالی‌بافی اراک (سلطان‌آباد)»، *مجلهٔ مطالعات هنر اسلامی*، شمارهٔ ۲۸، ۹۴-۷۶.

افروغ، محمد. (۱۳۹۷). «بررسی، تحلیل و معرفی طرح‌ها و نقشه‌های اقتباسی (وارداتی) و جدید در

قالی معاصر اراک (سلطان آباد)»، *مجله مطالعات تاریخ فرهنگی*، شماره ۳۷، ۵۴-۲۵.

مجبایی، سیدعلی، مریم فیض‌اللهی، زهرا فنایی. (۱۳۹۰). «طبقه‌بندی طرح‌ها و نقش‌مایه‌های

قالی ذهنی بافت ویست»، *مجله نگره*، شماره ۱۹، ۳۵-۲۱.

مُشیدی و هم‌کاران، ۱۳۹۴،

منابع تصاویر

URL1:<https://www.tasnimnews.com/fa/news/1396/01/08/1365379/%D8%A%D9%85%DB%8C%D9%86-%D8%B2%D8%A7%D8%AF%DA%AF%D8%A7%D9%87-%D8%A7%D9%85%D>

URL2:https://www.google.com/search?q=%D8%AE%D9%85%DB%8C%D9%86&rlz=1C1GCEA_enIR927IR927&oq=%D8%AE%D9%85%DB%8C%D9%86&aqs=chrome..69i57.1920j0j7&sourceid=chrome

URL3:<https://www.kojaro.com/attraction/43177-%d8%b3%d9%86%da%af%d9%86%da%af%d8%a7%d8%b1%d9%87%d8%b3%d8%b1%da%a9%d9%88%d8%a8%d9%87/#lg=>

URL4:<https://www.kojaro.com/attraction/29521-%d8%a7%d8%b1%da%af-%d9%85%db%8c%d8%b4%db%8c%d8%ac%d8%a7%d9%86/#lg=1&slide=2>

URL5:<https://www.kojaro.com/attraction/43178-%d8%b4%d9%87%d8%b1-%d8%b2%db%8c%d8%b1%d8%b2%d9%85%db%8c%d9%86%db%8c-%d8%aa%d9%87%db%8c%d9%82/>

URL6:<https://www.kojaro.com/attraction/23881-%da%af%d9%88%d8%b1%d8%b3%d8%aa%d8%a7%d9%86-%d8%a7%d8%b1%d8%a7%d9%85%d9%86%d9%87-%d9%84%db%8c%d9%84%db%8c%d8%a7%d9%86/#lg=1&slide=1>

URL7:<https://www.kojaro.com/attraction/22764-%d9%82%d9%84%d8%b9%d9%87-%d8%b3%d8%a7%d9%84%d8%a7%d8%b1-%d9%85%d8%ad%d8%aa%d8%b4%d9%85/#lg=1&slide=5>

URL8:<https://www.kojaro.com/attraction/23870-%D8%B3%D9%86%DA%AF-%D9%86%DA%AF%D8%A7%D8%B1%D9%87-%D8%AA%DB%8C%D9%85%D8%B1%D9%87/#lg=1&slide=4>

URL9:https://www.cpersia.com/53326-thickbox_default/vist-rug-ref-179215.

پی نوشت

^۱. خبرگزاری تسنیم (۱۴۰۲)، تلفیق معماری کلاسیک اروپا و سنتی ایران در قلعه تاریخی سالار محتشم خمین، قابل دسترس در ۲۹ شهریور ۱۴۰۵.

^۲. ساروق باب آمریکایی.

^۳. ویست، یکی از روستاهای شهرستان خوانسار و هم‌جوار با گلپایگان و خمین می‌باشد که طرح و نقشه‌ای مشهور و معروف (شامل سه ترنج یا سه حوض در زمینه قالی) با همین نام دارد که در گذشته رایج بوده است.

A Study of the Technological and Aesthetic Dimensions of Khomin Carpets

Hand-woven carpets are an expression of national art and local identity, forming part of the artistic and cultural heritage of Iranian society, with diverse schools and styles across different regions of the country. Markham Central Province—famed as the “Land of the Sun”—is one of the oldest carpet-weaving schools, which was introduced to the international community from the Qajar era and the mid-nineteenth century onwards through the carpet production of Sultanabad, Farahan, Saruq, and Lilian, districts dependent on Khomin. Khomin, located in the south of Markazi Central Province and adjacent to Arak, is one of the regions with a long-standing tradition of carpet weaving. With its production of village carpets and exquisite designs, it has been in the limelight since the nineteenth century. However, over time and owing to various factors—including the emigration of the Armenians residing in Khomeyn—carpet weaving in this region fell into decline, and both its qualitative and quantitative output diminished to the extent that today this activity continues only on a limited basis, in domestic and workshop settings. The weaving style of Khomin carpets is village-based and, in technical terms, “semi-classical,” with designs and patterns influenced by the carpets of Arak. Among the most notable carpet productions of this region are the Armenian-woven carpets of Lilian and Reyhan, examples of which are preserved in reputable international museums and collections. This article seeks to

examine, analyze, and introduce the current state of carpet weaving in Khomin County from technological and aesthetic perspectives. Accordingly, the question raised with regard to the subject of the present research is: what are the technological and aesthetic dimensions of Khomin carpets?

Research Methodology

This is a qualitative and predominantly field-based study, with a lesser theoretical component. Nevertheless, in the course of the study, it examines and analyzes the technological and aesthetic dimensions and components of Khomin carpets. In this research, “Khomeyn carpet” encompasses the entire body of production currently carried out in nine workshops as well as a considerable number of home-based weavings. Since the majority of these products are, in terms of design and pattern, largely uniform, and since access to home-based production was not feasible, the examination and analysis were concentrated on the products of the active workshops. The research is developmental in nature, and the research method is descriptive-analytical. Data were collected through fieldwork.

Results

“With the exception of the Lilian and Shakh-e Bozi (goat horn) designs—which are specific to the village of Lilian and Armenian-inhabited areas—as well as the specific Reyhan design exclusive to the village of Reyhan, the remaining designs are shared with and influenced by neighboring centers, particularly Arak. Among the most common of these are various Lachak-o-Toranj (corner and medallion) designs in diverse dimensions and color palettes, as well as Afshan-e Shah-Abbasi (all-over Shah-Abbasi), Shekargahi (hunting ground), Jangali (forest), Tak-Boteh (single paisley), Dasteh-goli (floral bouquet), and Kheshti (brick/tile) designs. Currently, in addition to carpets, other hand-woven products such as relief-patterned kilims, pictorial rugs (landscapes and portraits), and, in some southern villages of Khomin such as Ashnakhor, Gabeh weaving, are also produced and offered. Through the examination and visitation of all active workshops and home-based weavings, it has been determined that carpets with Lachak-o-Toranj and Afshan-e Shah-Abbasi designs are woven in various forms and sizes of large-format pieces (dimensions of six, nine, and twelve square meters), while Gabehs are woven in sizes ranging from two to four square meters. In general, the majority of production consists of six- and nine-square-meter carpets, as well as various types of pictorial rugs. Furthermore, the color palettes of the carpets predominantly utilize light, soft, neutral, and matte tones, although red is also employed alongside them. In general, the number of colors used in Khomin

carpets ranges from 12 to 15, with white or gold silk sometimes incorporated as well. An important point to note is that vibrant colors are used much less frequently today compared to the past.”

The Geographical and Historical Situation, Historical Monuments, and Tourism Areas of Khomin

Khomin is one of the significant areas of Markkazi Central Province, possessing historical, ancient, and tourism sites. Among these, one may mention the petroglyphs and rock carvings of Timareh, and the Salar Mohtasham Fortress—which today houses the Khomeyn Anthropology Museum containing cultural heritage and works of art and civilization, including household implements, agricultural and subsistence tools, as well as statues that embody the indigenous rituals of the Khomeyn region.

The Indigenous and Traditional Arts of Khomeyn

Khomeyn County has long been home to its own traditional arts and handicrafts. In addition to carpet weaving, kilim and jajim weaving—which are among the oldest arts of the town—it has also enjoyed renown in other arts. These include various wood-related arts such as sculptural carving and figural carving, *monabbat* (relief carving), *kharati* (wood-turning), engraving, *mo'arraaq* (marquetry), fine and exquisite inlay work, wooden lattice-work (*shabakeh*), and beautiful, high-quality *khatam* work. Pottery and the production of various ceramic wares are likewise among the old arts of this region. Moreover, various metal arts—including engraving on copper, *chalangari* (ironsmithing), coppersmithing, and tinsmithing—are considered among the diverse arts of Khomeyn. In the arts of illumination (*negargari*), calligraphy, and penmanship as well, Khomeyn ranks among the dynamic and active regions of Iran and Markkazi Central Province.

قالی دست‌بافت، نمودی از هنر ملی و هویت بومی است که بخشی از میراث‌هنری و فرهنگی جامعه ایرانی است که دارای مکاتب و سبک‌های متنوع در مناطق مختلف کشور است. استان مرکزی شهره به سرزمین آفتاب، یکی از قدیم‌ترین مکاتب قالی‌بافی است که از دوران قاجار و اواسط قرن نوزدهم با تولیدات قالی سلطان‌آباد، فراهان، ساروق و لیلیان از توابع خمین به جامعه جهانی معرفی شد. خمین در جنوب استان مرکزی و هم‌جوار با اراک، یکی از مناطق با سابقه در قالی‌بافی است که با تولید قالی‌های روستایی و طرح‌های نفیس از قرن نوزدهم به این سو، در کانون توجه قرار گرفت اما با گذشت زمان و به سبب عوامل مختلف از جمله مهاجرت‌های ارامنه ساکن در خمین، قالی‌بافی این منطقه در مسیر رکود قرار گرفت و از تولیدات کیفی و کمی آن کاسته شد به گونه‌ای که امروزه به صورت محدود به شیوه خانگی و کارگاهی این فعالیت هم‌چنان ادامه دارد. سبک بافندگی قالی خمین روستایی و اصطلاحاً نیمه کلاسیک و در طرح و نقشه، متأثر از قالی اراک است. از تولیدات برجسته قالی این منطقه می‌توان به قالی‌های ارمنی‌باف لیلیان و ریحان اشاره داشت که نمونه‌هایی از آن‌ها در موزه‌ها و مجموعه‌های معتبر جهانی نگهداری می‌شود. در این مقاله سعی بر آن است تا وضعیت موجود قالی‌بافی شهر ستان خمین از منظر فن‌شناختی و زیباشناختی، بررسی، تحلیل و معرفی شود. از این رو پرسش مطروحه در باب موضوع پژوهش حاضر است که ابعاد فن‌شناختی و زیباشناختی قالی خمین کدام است؟

پیشینه پژوهش

در ارتباط با موضوع پیش رو، با جستجو در پایگاه‌های مختلف، پژوهشی یافت نشد. اگرچه در برخی از منابع گذشته و قدیم‌تر، صفحه یا پاراگراف‌هایی از فصول مرتبط با قالی‌بافی استان مرکزی، توصیفاتی هرچند گذرا درباره قالی خمین و نواحی تابع آن ذکر شده است که از آن جمله می‌توان به کتاب «قالی ایران» (ادواردز، ۱۳۶۸)، «قالی‌های ایران» (هانگلدین، ۱۳۷۵)، «پژوهشی در فرش ایران» (ژوله، ۱۳۹۰) و منابعی از این دست اشاره داشت. هم‌چنین ذکر این نکته نیز به ضرورت نگارش و درک موضوع حاضر از سوی مخاطب کمک خواهد نمود که تاکنون کتاب یا مقالاتی به صورت اختصاصی و

مبسوط، مرتبط با قالی خمین به نگارش درنیامده است. در مقاله پیش رو، قالی خمین از وجوه فنی و هنری مورد بررسی، شناسایی، تحلیل و معرفی قرار گرفته است.

روش‌شناسی تحقیق

این تحقیق یک پژوهش کیفی و غالباً میدانی است که از جنبه تئوریک و نظری کم‌تری برخوردار است. لیک در فرآیند مطالعه، به بررسی و تحلیل ابعاد و مؤلفه‌های فن‌شناختی و زیباشناختی قالی خمین می‌پردازد. قالی خمین در این پژوهش شامل مجموعه تولیداتی است که در حال حاضر در ۹ کارگاه متمرکز و تعداد قابل توجهی بافته‌های خانگی، تولید می‌شود. از این رو با توجه به این که غالباً همه تولیدات از منظر طرح و نقش، یکسان است و هم‌چنین دسترسی به تولیدات خانگی، میسر نبود، بنابراین، بررسی و تحلیل بر تولیدات کارگاه‌های فعال، متمرکز بوده‌است. ماهیت پژوهش از نوع توسعه‌ای و روش تحقیق توصیفی-تحلیلی است. شیوه گردآوری داده‌ها میدانی است.

موقعیت جغرافیایی و تاریخی، بناهای تاریخی و مناطق گردشگری خمین

خمین از مناطق مهم استان مرکزی است که از مناطق تاریخی، باستانی و گردشگری برخوردار است که از آن جمله می‌توان به سنگ‌نگاره‌ها و صخره‌نگاری‌های تیمره، قلعه سالار محتشم که در حال حاضر موزه مردم‌شناسی خمین است که موارث فرهنگی و آثار هنری و تمدنی شامل لوازم زندگی و ابزارآلات دهقانی و معیشتی و نیز تندیس‌هایی که نمودی از آیین‌های بومی منطقه خمین هستند؛ را در خود جای داده‌است.

هنرهای بومی و سنتی خمین

شهرستان خمین از دیرباز از رواج هنرهای سنتی و صنایع دستی مختص به خویش برخوردار بوده است. علاوه بر قالی‌بافی، گلیم و جاجیم‌بافی که از هنرهای دیرینه این شهر به‌شمار می‌رود، در دیگر هنرها نیز صاحب شهرت و معروفیت بوده است. انواع هنرهای وابسته به چوب شامل حجم‌سازی و پیکرتراشی، مُنبت، خراطی و کنده کاری، مُعرق کاری، نازک کاری‌های ظریف و مرغوب، مشبک چوب، خاتم کاری‌های زیبا و با کیفیت، اشاره کرد. هم‌چنین هنر سفال‌گری و تولید انواع سفالینه‌ها، از هنرهای قدیمی این منطقه است. چه این که انواع هنرهای فلزی شامل قلم‌زنی روی مس، چلنگری، مس‌گری و سفیدگری، از هنرهای متنوع خمین محسوب می‌گردد. هم‌چنین در هنر نگارگری، کتابت و خطاطی، نیز از مناطق پویا و فعال ایران و استان مرکزی به‌شمار می‌رود.

جایگاه و نقش هنر-صنعت قالی‌بافی در شهرستان خمین

قالی‌بافی به‌عنوان دیرینه‌ترین هنر-صنعت بومی ایران، از شناسه‌های مهم هویت فرهنگی و تمدنی و از مؤلفه‌های برتر در شکوفایی اقتصاد غیر نفتی بوده است. این حرفه که از زمان پادشاهی صفوی و مشارکت شاهان فرهنگ‌مدار، پدیدار گشت، در اقتصاد ایران به‌ویژه از اواسط قاجار نقش سازنده‌ای ایفا نمود. استان مرکزی با تولید قالی در سلطان‌آباد، فراهان، ساروق، لیلیان، ریحان، مشک‌آباد، مهاجران و غیره، به‌عنوان یکی از پایگاه‌های مهم در برندسازی و تولید این هنر ملی به‌شمار می‌آید. ظرفیت‌ها و قابلیت‌هایی که در این برندسازی و شهرت سهیم بوده‌اند، ویژگی‌هایی هم‌چون کیفیت بافت، تنوع و گونه‌گونگی طرح و نقش، رنگ‌بندی‌های خاص، قالی استان، «دوام و طول عمر بالای فرش دست‌باف استان، وجود فعالان (بافندگان، ناظران و طراحان) خبره در حوزه هنر-صنعت فرش استان، وجود پشم با کیفیت و مناسب در استان (از جمله مشک‌آباد و غیره)، صادراتی بودن فرش دست‌باف استان و مقبولیت آن در بازار داخل استان، توان و ظرفیت بالای هنر-صنعت فرش در ایجاد ارزش افزوده، وجود زیرساخت‌های فیزیکی تولید و تجارت در حوزه هنر-صنعت فرش استان، برندهای شناخته شده فرش دست‌باف استان از جمله برند جهانی ساروق، کاربرد بودن فعالیت فرش‌بافی و اشتغال‌زایی آن باتوجه به نرخ بسیار بالای بیکاری

استان (به ویژه در شهرستان های اراک، خمین و شازند)، بهره مندی از ظرفیت نهادها و متولیان هنر - صنعت فرش (از جمله آموزش، سرمایه گذاری، پوشش حمایتی بافندگان و...) در استان» (مشیدی و هم کاران، ۱۳۹۴: ۱۰۲۴).

منابع

- افروغ، محمد، ۱۳۹۶، بررسی، تحلیل و معرفی طرح ها و نقشه های بومی و نخستین در مکتب قالی بافی اراک (سلطان آباد)، *مطالعات هنر اسلامی*، دوره ۱۳، شماره ۲۸: ۹۴-۷۶.
- افروغ، محمد، ۱۳۹۷، بررسی، تحلیل و معرفی طرح ها و نقشه های اقتباسی (وارداتی) و جدید در قالی معاصر اراک (سلطان آباد)، *مطالعات تاریخ فرهنگی*، دوره ۱۰، شماره ۳۷: ۵۴-۲۵.
- مجبایی، سیدعلی، مریم فیض اللهی، زهرا فناپی، ۱۳۹۰، طبقه بندی طرح ها و نقش مایه های قالی ذهنی بافت ویست، *نگره*، دوره ۷، شماره ۱۹: ۳۵-۲۱.
- مشیدی، محیا، گودرزی، احمد، میرجمالی، منیرالسادات، ۱۳۹۴، تحلیل وضعیت هنر - صنعت فرش استان مرکزی و چالش های پیش رو، *همایش ملی فرش دستباف خراسان جنوبی*، بیرجند.

1. Afrough, M. (2017). Investigation, Analysis and Introduction of Indigenous and Early Designs and Patterns in the Arak (Sultanabad) Carpet Weaving School. *Islamic Art Studies*, 13(28), 76-94. [in persian].
2. Afrough, M. (2018). Investigation, Analysis and Introduction of Derivative (Imported) and New Designs and Patterns in Contemporary Arak (Sultanabad) Carpet. *Cultural History Studies*, 10(37), 25-54. [in persian].
3. Mojabi, S. A., Feyzollahi, M., & Fanaei, Z. (2011). Classification of Designs and Motifs of Vist Mental-Weave (Zehni-baft) Carpets. *Negareh*, 7(19), 21-35. [in persian].
4. Moshayedi, M., Goodarzi, A., & Mirjamali, M. S. (2015). Analysis of the Status of the Carpet Art-Industry in Markazi Province and Future Challenges. *National Conference on Hand-Woven Carpets of South Khorasan*, Birjand. [in persian].

URL1:<https://www.tasnimnews.com/fa/news/1396/01/08/1365379/%D8%A E%D9%85%DB%8C%D9%86-%D8%B2%D8%A7%D8%AF%DA%AF%D8%A7%D9%87-%D8%A7%D9%85%D>

URL2:https://www.google.com/search?q=%D8%AE%D9%85%DB%8C%D9%86&rlz=1C1GCEA_enIR927IR927&oq=%D8%AE%D9%85%DB%8C%D9%86&aqs=chrome..69i57.1920j0j7&sourceid=chro

URL3:<https://www.kojaro.com/attraction/43177-%d8%b3%d9%86%da%af%d9%86%da%af%d8%a7%d8%b1%d9%87%d8%b3%d8%b1%da%a9%d9%88%d8%a8%d9%87/#lg=>

URL4: <https://www.kojaro.com/attraction/29521-%d8%a7%d8%b1%da%af-%d9%85%db%8c%d8%b4%db%8c%d8%ac%d8%a7%d9%86/#lg=1&slide>

URL5: <https://www.kojaro.com/attraction/43178-%d8%b4%d9%87%d8%b1-%d8%b2%db%8c%d8%b1%d8%b2%d9%85%db%8c%d9%86%db%8c-%d8%aa%d9%87%db%8c%d9%82/>

URL6: <https://www.kojaro.com/attraction/23881-%da%af%d9%88%d8%b1%d8%b3%d8%aa%d8%a7%d9%86-%d8%a7%d8%b1%d8%a7%d9%85%d9%86%d9%87-%d9%84%db%8c%d9%84%db%8c%d8%a7%d9%86/#lg=1&slide=1>

URL7: <https://www.kojaro.com/attraction/22764-%d9%82%d9%84%d8%b9%d9%87-%d8%b3%d8%a7%d9%84%d8%a7%d8%b1-%d9%85%d8%ad%d8%aa%d8%b4%d9%85/#lg=1&slide=5>

URL8: <https://www.kojaro.com/attraction/23870-%D8%B3%D9%86%DA%AF-%D9%86%DA%AF%D8%A7%D8%B1%D9%87-%D8%AA%DB%8C%D9%85%D8%B1%D9%87/#lg=1&slide=4>

URL9: https://www.cpersia.com/53326-thickbox_default/vist-rug-ref-179215.

